

տունեան եւ Հակոբ-Հասունեան վէճերուն առ-
թիւն, վերջին կուսակցութեան պարագլուխներէն
ըլլալով:

Իւր կենաց եօթնամասուն եւ աւելի տա-
րիներուն մէջ միշտ բարի գործերով փայլելով,
Տըթ. Տափուտ եղած է նաեւ բժշկական
Իսկակալութիի Ս. Յակոբայ անկեանցին, ուր իւր
յիշատակը մեծ գովեստիք եւ երախտագիտու-
թեամբ անմուաց կը յիշուի յաւէտ:

Տըթ. Տափուտեան վախճանած է Մեծ
կղզին, 1878ին Օգոստոսին մէջ, մեծ սուգ
պատճառելով ամբողջ Հայ Հասարակութեան
Կ. Պոլսոյ, մանաւանդ բժշկական դասուն, որուն
ամենէն անկեղծ, ամենէն սիրելի եւ Համակերելի
մէկ անդամը ճանչցուած էր, ինչպէս կ'ըսէր
Սերպիլէն, եւ ինչպէս կ'ըսեն տակաւին մեր արդի
ծերագոյն բժիշկներէն Տըթ. Ստեփան փաշա
Ալանեան, Ղաֆիլեան փաշա եւ Յակոբ պէյ
Խանտանեան:

Տըթ. Տափուտ ամուրի ըլլալով՝ իր մա-
հուանէն քիչ օր առաջ, իր բոլոր ունեցածները
կը կտակէ ազգային բարեգործական Հաստա-
սութեանց, կտակահատար անուանելով իւր
մտերմը, վաստակակիցը եւ սիրելի բարեկամը
Տըթ. Սերպիլէն էֆենտին, որ պատմած է ինչ
այս ամէնը:

Իւր մատենադարանին զբերուն մէկ մասը
կը նուիրէ Ս. Յակոբայ Անկեանցին, մէկ մասն
ալ արուեստակից բարեկամներուն, որոնց մէջ
անմահորայպէս յիշելով իր անուանակիրը Տըթ.
Յակոբ պէյ Խանտանեան, յիշատակ կը թողու-
սասոր, Ֆրանսացի երեսելի գիտուն բժիշկ Ժիւլ
Քլըզէի Հինգ Հատոր ստուար Մորթալուփ-Ռիֆ-ը,
Anatomie de l'Hommeը, որով անշուշտ կը
դաստիարակը ինքն երբեմն:

Տըթ. Խանտանեան երկիւղած յարգանք
կը պահէ միշտ Տըթ. Տափուտեանի այս թան-
կագին յիշատակը, զոր բախտ ունեցայ թղթա-
տելու այս օրերս, եւ կարգալու մէջը տեղ տեղ
փոքրիկ գրութիւններ, զոր երբեմն գծած էին
Տըթ. Տափուտի մատները:

Իւր մարմինը կը Հանգչի Հիշիլ, ուր իրմէ
երկու տարի առաջ Հանգչած էր Տըթ. Գա-
պար պէյ, եւ չորս տարի վերջն ալ Հանգչեցաւ
Տըթ. Պետանեան, երեքն ալ ցայսօր գեռ ա-
ռանց ո՞ր եւ է լուս դամբանի:

Բարեբախտ եւս որ կրնամ գոնէ ներկայա-
ցընել Հոս անոր պատկերը, զոր նուիրեց ինչ
մտեմ Տըթ. Ստեփան փաշա Ալանեան, որչափ
խորհրդաւոր է Տափուտեանի մտածողական

զիրքը, որչափ անուշ են անոր Հայեացքը, սա-
պատկերը միթէ չի՞ յայտանք անոր արտին մե-
ծութիւնը, բնութեան արեւու-թիւնը, որուն
Համար Տըթ. Սերպիլէն միշտ կ'ըսէր մեզ, թէ՛
անբաղդատելի էր:

Ռոքս, 10 Փետրուարի 1898:

Տըթ. ԱՆՐԱՍԻ Ե. ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Լ Ե Ջ Ո Ւ Ն Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն

Ո Ր Գ Ի Լ Ե Ջ Ո Ւ Ն Ր Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ն Ը

(Հարստ-խնայն)

Լեզուակազմութեան երկրորդ ծնուր:

Կցում էմ կցում-նիւն:

Սցողական լեզուներ:

15. Արիֆի կամ գերկոֆոթայն (hyper-
boréen) լեզուներ: Այս անուամբ կ'իմանանք
Ասիայի Հիւսիսային արեւելեան կողմը եւ Ամե-
րիկայի Հիւսիսային եւ Հիւսիսային արեւմտեան
կողմը գտնուած շատ մը ազգերն, որոնց լեզուն 6
ինքնակաց խմբերու կը բաժնուի:

Ա. Եսկիմոֆոթայն լեզուն՝ Արեւիկայի Հիւսի-
սային արեւելեան կողմը: Հազար հարազատ Հոգի կը
Համրուի իսկիմոֆոթայն եւ շատ յետամնաց ժողո-
վուրդ են. ստաց ինամի են լուսնայնները:

Բ. Ասիմոֆոթայն եւ իսկիմոֆոթայն Ասիայի Հիւ-
սիս-արեւելեան մէկ անկիւնը:

Գ. Այնուներու լեզուն. Կազմակայի Հա-
րաւային ծայրը եւ իր ճապոնի նախկին բնակիչ-
ներ՝ Ետս եւ Տարակայ կը բնակին Այնուները, Հոս
կը յիշատակենք նաեւ Գլիմֆոթայն լեզուն:

Դ. Եսկիմոֆոթայն-սոթեմֆոթայն եւ իսկիմոֆոթայն լեզուն:

Ե. Եսկիմոֆոթայն կամ իննոֆոթայն լեզուն:

Զ. Ալեուսոթայն բարբառները:

16. Կալիֆոթայն լեզուններ երկու գլխաւոր
մասերու կը բաժնուի. հիւսիսային իսկուտեան
խումբ, որ ամբողջ լեզուացիք մը կը կազմէ, եւ
հարաւային իսկուտեան խումբ, որ ոչ թէ միայն
ընդհանուր խմբէն, այլ նաեւ իրարմէ բարբառն
տարանջատ լեզուներ կը բազմապէս կը
բազմապէս:

Ա. Հիւսիսային իսկուտեան խումբ, լեպիլէն,
սիլիլէն, ալեուսիլէն, կալիֆոթայնիլէն, սիւ-
լիլէն, կոթիլէն, ալեուսիլէն լեզուները: Կիսիսեան կամ
լեպիլէն, ինուսիլէն կամ լուսիլէն, կարթու-
լիլ, որուցիլէն կամ մասիլէն, իերիլիլէն եւ այլն:

Բ. Ալեուսիլէն:

Արացերէնն՝ իւր ազգակից լեզուներով
(Մինդորեկանը, Լազերին ու Սվաներէն) Հարաւ-
ային Կալիֆոթայն լեզուաց կողմացեալ մէկ ցեղը կը

1 ինուսիլէն լեպիլէններու մէկ ցեղը կը Համարուի
եւ 40 Հազարի չափ են ընդ ամբողջը: Յետ Ալեուսիլէնի
կալիֆոթայն լեզունք մէջ. Կ. Յիւսիսային Համարու
1898. Թ. 8. էջ՝ 90 եւ ստանիսի:

կողմէ՛: Աշխարհագրական դիրքին բերմամբ՝ «բանաստեղծ սպգ» մը կը համարուին վրացիք: Այս սպգին նուիրապետական և աշխարհական իշխանութեան յիշատակները կը հասնին մինչեւ 318 թուականը (Ք. Ե.): Թէպէտ զոյցններ չեն պահպիր, բայց պատմական ծանօթութիւններ հարկաւ իբր հիմ ծառայած են այս զոյցններու:

Վրացւոց սոկեդարն է Քամարը թագուհւոյն ժամանակը (1184 — 1212): Վասն զի կրթութիւնն ու մասնագրութիւնը շատ յառաջգիճուութիւն բրաւ այս միջոցին՝:

« Յետ Բառմարանքեր, Die georgische Literatur. Յրոյժարթ 1897, 4րդ գրակ, էջ 298. — Բրուէ, Gram. Georgienne, 1837.

« Վրացերէնի հին մասնագրութեան սկիզբներն այնչափ ընդհիսուած է մեր սպգային պատմութեան հետ, որ հոս ալ մինչև Մերսոյդ կրնանք հասնիլ, Թէպէտ սպգայց մնայն և մնայն մեր սպգային մասնագիրներն են: Առեղծածական խնդիր է Վրացերէնի Թէ Եզրու մը (իբր խափտան լեզու, Թէպէտ՝ ինչպէս կը լռենք, սխալան համարողներ ալ կան) և Թէ մասնագրութիւնը: Ստոյգ ստեղծութեանց համար դիման էինք մեր բարեկամ Վ. Յիւրանին, որուն շնորհիւ ունենք Վրացի գիտնականի մը՝ Պր. Մովսէս Քամարուի լի մէկ գրութիւն, որ յատուկ մեր խնդրով պարտաւստան է, որմէ մեր խնդրին վերաբերեալ կենտրն յառաւ կը բերենք:

1. «Է-ը և Թ. դարերու գրական յիշատակարան. ներք կ'երեսայ, որ բարբիթն լեզուն՝ նոյն իսկ այն ժամանակները զարգացած էր արդէն մինչև կատարելութեան ստիճանն և հաստատան՝ իր ստուգարանական և համակայտան (syntaxique) ձևերն ու առանձնութիւնները: Այս լեզուն (այն ժամանակ) արդէն կատարելապէս կը կարգադրու ճարտար ըստը վերաբերական ըմբան. ձևերն և կաւ սոյ յայր Գրոց ճշդի թարգմանութիւնը, ինչպէս են՝ Աւետարանը (Է. դար), Սաղմունքը (Է-ը գար յունարեն Եւթանանոց թարգմանութեան ժրպէն զարմ, և Կերթին յուսական թարգմանութեան համեմատութեամբ արագորակ և 1743ին Վարդէտս իշխանին ձեռք Մտեղական հրատարակուած. — Յետ Բառմարանք, Աճ, էջ 280 Eiehhora, Ս. Գրոց մասնագրութեան գրագրան, Ա. էջ 158 և յաջորդ): Յակոբայ՝ եղբոր Յետան պատարագամասնը (768ին, այս պատարագամասնոցի բնագիրը կը պահուի Վրացի եկեղեցական թանգարանի մէջ, իսկ ըստ Ջանաչլիի ըսով՝ սնոր թարգմանութիւն) են: ... Այս լեզուն՝ թէ շատ լեզուներով մինչև հիմայ կը շարունակուի Վրաց գրարար լեզուն իբրև հիմ ծառայան է, «Կրթիլ կամ Գարիլի գաւառի (Գարիլիներ) լեզուն, որ հիմայ ալ կը շարունակի ըստը բարբիթնոց գրարար և գրական (littéraire) լեզուն լինել: Օտար լեզուներու (յուսարենի, լատինարենի, ասորերենի, արաբերենի, պարսկերենի, թաթարերենի և հայերենի) սպգութիւնը երեսուցած է մնայն բարբիթնական լեզուի բառապաշարի (կամ բառական մասի, lexique) ձրայ, և այն՝ սկսբ կերպով, որովհետև այն լեզուներէ փոխ առնուած բառերը շատ չեն և անոնք՝ մեծ մասով այն վրացերէն հնչեցման թիւններու մէջ կը հանդիպին, որոնք թարգմանուած են յունարենէ, արաբերենէ և պարսկերենէ»:

2. «Հին բարբիթնական գրարար լեզուն Քի շաւորու ձևեր և բարբաւանք ըսելի բայց սյտմանը (կամ ժամանակակիցը)՝ զոր կը իստին խորհիւնոյցի, բարբիթնոցի ստեղծուցի, ինքիթնոցի, ինքիթնոցի և լեզուայի՝ ունի փոխարինուլ և սխալան բարբաւանքը այս ևս յայտնի է, որ անհնչեմ ժամանակներէ թէ փոխարինու և Թէ սխալները, Թէ արբաւանքը, և Թէ անոյններէ՝ իրենց կր-

Արդ Վրաստանի (որուն տեղացիք Սա-քար-թուէր, կ'ըսեն, իսկ Ռուք՝ Գրուզիա) կը վերաբերին բայց ի բուն Վրացիներէն, Վրացիներէ, Խմերէթներ և Գուրիացիք, Կպուլէջք, և Աջարացիք և քանի մը մանր ազգութիւններ: Կաւկասական լեզուները կրտսական են, ուսման՝ ինչպէս են ավարերէնն ու լեզգերէնը, հյուրակա նութեան նշաններ ալ ունին:

17. Աջարական գաղականացիքն սակ կ'երթան քանի մ'ուրիշ լեզուներ ալ, սակայն բառական ինդրական երեսոյթ ունենալուն աւելի ստոյգ ապացոյցներու կը կարօտինք. այսպէս՝ Սիլի-Սիլին լեզուն, որուն գոյութիւնն իսկ ըսող խնդրով է:

Սեպարանութեանց երրորդ սխալակն լեզուն բայց վերը (12, ուրալ-ալտայական) հաստատան մէջ տեսանք, Թէ քանի մը գիտնականք կը միտեն ուրալ-ալտայական խմբին սակ դասաւորելու այս ևս ուրիշ՝ ակիպագեան կամ սոււնաւան համարան լեզուները:

Լեզուակազմութեան երրորդ ձևը:

Հուլիանոս-Սիւսն, կամ հուլիանոս լեզուներ՝:

Հոլովական լեզուները երեք զլիսաւոր տիպարի են: Նոյնը բաժնել. Ա. Սեյալան լեզուներ, Բ. Բ-Թ-Թ-ան լեզուներ և Գ. Հարի-արալան լեզուներ: Ա. Սեյալան լեզուները երեք զլիսաւոր խմբերու կը բաժնուին.

1. Արաբ-սլան-ասորական իւոնթ 2:

Նական պաշտամունքը վրացերէն լեզուով կը կատարէին և առակն երկու ընդերը մինչև հիմայ ալ այսպէս կը վարուին: Այս ըստը ժողովրդներու մէջ պաշտամունք լեզուն՝ պատմական ժողովրդներին, վրացերէնը կը համարեն, որով կը կատարէին իրենց գրարար փոխաբար յարաբերութիւններն և կը կարգուէին ու կը գրուէին ասորգրութիւնները, ինչպէս են՝ «Արիւղա-Յիւրիթ» (Արիւղայի կենսը), հնչեցման թիւն Արիւղայց Բազառա Գ. (4114) թագարար, «Ալիսոյսիկ» — պատմական զիջաւորութեան (épopée) աւ (կամ անդին) ժողովրդան... և Արիւղայի, Ռեխայի, Չեճիայի և Գրագանի ամաւաներու վրայի արձանագրութիւններն են:

3. «Գոյուսի լեզուն նաև ինչիլիային (Չարսթան լեզան գաւառի մէջ), Գուլիսի յլիսանիլ-Սուրբուսի և Կարսիական բարբաւանք (Յետ այս մասին՝ Վ. Աշիտալիի շարգմանութիւնը՝ «Գարսիականութիւն Վրացիք») և իրենց բարբաւանքն են, որով կը բաժնի՝ Շահ Աբաթախ ձեռքով 1618ին Գարսիական գաղթական վրացիք: Այս բարբաւանքը նման են Թ. Գարու բարբիթնական գրարար լեզուն, և պահան են բազմաթիւ հին-բարբիթնական գրարար, որոնք արդի-բարբիթնական լեզուի մէջ մտնուած են, բայց ոչ (հին) գրարարներ մէջ...»

4. «Վրաց անհնչեմ թարգմանիչներու և մասնաշաղկերէնու ձնգազարդան են Մցիէթի, Գուլեթի, Օփիգա իլիանի, Սախուլի, Յրէթի, Ըսարեթի, Օլթի, Զուսիթի, Յիսի մի (Սուլուսի), Իքալթի, Գրիթի են... Նոյնպէս են Վրաստանի գաւառ՝ Ափոն (Աթոն), Սիւնայ, Երասուզի և այլն...»

« Յայտնի է մինչև հիմայ ըստաններէն Թէ հոլուական լեզու ըստն ասան չենք իմանար հոլով ունեցողներն (այսինքն՝ բան, բանի, է բանի), այլ արմատական նայնաւորը փոխելու գրարարութիւն ունեցող լեզուները. սամ-ուսաք, դի, Է-պաք, քայր, քան, քաք են:

« Պէտք է չիփոխել Ասորեստանեաց լեզուն՝ որուն

« Արժեքնն որ ի սկզբան անդ ասորի՝ եւ Միջագետի հիւսիսային կողմն ցեղին լեզուն էր, շատ տարածուեցաւ եւ իւր ջրը լեզուաց վրայ սորիցը: Ասորեստանեայց ժամանակներն իսկ արամեբէնք՝ ասորեստանեայց եւ հրեից հազարդակցութեան լեզուն էր: Բաբելոնի երկրորդ պետութեան՝ այսինքն քաղաքական տիրապետութեան ժամանակ աշուրթեան գլխավոր լեզուն էր արամեբէնքը: Կա՛ն Տրեից ալ ժողովրդական լեզուն եղաւ, իսկ երրորդեքերէնը մնաց իբր ծիսական եւ մասնագրական լեզու: Պարսից պետութեան մէջ՝ Նիգրատի արեւմտեան կողման բոլոր նահանգներուն պաշտօնական լեզուն էր արամեբէնքը, եւ այս պատճառաւ քըջ շատ տարածուեցաւ ոչ միայն ի Փոքր Ասիա, այլ նաեւ մինչեւ Նիգրատոս իջաւ: Արամեբէնն յետին դարերուն մէջ յունարենի հետ միասեղ՝ քրիստոնէայ արեւելքին երկրորդ լեզուն եղած էր, եւ մինչեւ արաբական լեզուն այն կողմը տարածուիլը՝ այսինքն մինչեւ 9րէս դար քրիստոսէ ետքը, այս դիրքը պահեց, բայց յետոյ սեղի տուաւ արաբերենի՝ որ ժողովրդական լեզու եղաւ: »

Արժեքնն երկու շղթան կը բաժնուի. հիւսիսային արմատն էր արամեբէնքը, եւ արեւմտային արմատն էր արամեբէնքը: Արամեբէնքը աշուրթեան լեզուն էր, եւ Ս. Պարսի ջանքի մը կտորներու յատուկ լեզուն է: Նոյնպէս ջանքի մը բաժանման տակ կ'երեւայ Նաբոպոլէտ արմատնական լեզուն (ի Հիւսիսային արեւմտեան թերակղզւոյ վրայ), նոյնպէս զալթիւրեան եւ ասորացոց լեզուն: Նոյնպէս այս կարգէն է Նաբոպոլէտ լեզուն ալ, բայց միայն այս տարբերութեամբ որ Գ.—Չ դար հարաւային Բաբելոն խառնուող մը կը կարգէր հեթանոսական եւ քրիստոնէական վարդապետութեանց: Իսկ արեւմտային արմատնական լեզուն էր այսօրուս ասորի (սիրերեն) անուամբ ծանօթ լեզուն, որ յունական ազդեցութեան տակ՝ քրիստոնէական հարուստ մտտեանագրութիւն մ'ունի, եւ բաւական ազգած է ինքն ալ ի կարգին հայ մատենագրութեան վրայ: Այս ասորի զաւառականով՝ որ նախնաբար երեւոյժան կ'ըսուէր, երկրորդ դարուն Ս. Պարսի թարգմանութիւն մը սկսուեցաւ, որ Պեղեոս անուամբ ծանօթ է եւ ամենահին թարգմանութիւնը կը համարուի: Քաղաքացոց, Նիստոսականաց եւ Յակոբիտեանց եկեղեցական ծիսական լեզուն ասորերենն է: Բուն արմատնական լեզու ժողովրդական լեզու գրեթէ մեռած է, միայն ջանքի մը ջնջվելու մնացորդաց բերանը կ'ապրի: Գամաուկոսի մտ Մեդրիլեանուս համայնքներէն ոմանքը քաղաքացիներէն ինման գաւառական մը կը խօսին, իսկ Սուրիա լճին քովի բնակիչները կը խօսին նոց ասորի (որ սիրերեն) բուռած գաւառական մը, որ բուն ասորի լեզունն շատ մտ է: »

Ք. Ասորիտական լեզուն ամենահին սեմական լեզուներէն մէկն է. ասորիտական լեզուն հիւսիսայինն է, վասն զի ասորական հողի վրայ մանչ-

ցուեցաւ առաջին անգամ, բայց բառ ինքեան հարկ էր Բաբելոնցիքն անուանել, վասն զի ասորա-բաբելոնական գրականութիւնն ու կրթութիւնը Բաբելոնն եւ Քաղաքնուստան սկսան: Բուն ասորեստանեան լեզուն Բաբելոնցիքնէն կը զանազանի գաւառական դոյնք երանգով մը (nuance) : Ասորական սեմագրութեան առաւ նիւթը մտաւարարած է մեղի Ասորբանիպայայ Գ.Ի (670 — 647) սեպագիր աշուաներու հաւաքածոյքը: զվաստարար այս թերեւալ կուտերու միջնորդութեամբ կրցաւ կարգացուիլ քաղաքացոց արարած գործութեան զոյնքն, Իզդուբարի (Ներքուզի) վէպը եւն: Սակայն այս սեպագիրներն ալ՝ անկէ հնագոյն բաբելոնական սկզբնականներու ընդօրինակութիւններ կը կարծուին: Ըստ Lenormantի (II, 187) Սարգոն Ա. (Հար-յուզան), Ագաթի (Ակկադի) թագաւոր քրիստոսէ յաւաքէ 20000ին Քաղաքնուստան՝ Ակկադացոց մոգական եւ դիցաբանական երգերը հաւաքել եւ բարեկարգելով թարգմանել տուաւ: Արեւմե բաբելոնական գրականութիւնն ակադեան օրինակին վրայէն ձեւուած է: Սակայն այս մատենագրութիւնը միայն երգերէ եւ զոյնքներէ չի բաղկանար, այլ կը պարունակէ նաեւ այլեւայլ պատմական արձանագրութիւններ, զորոք Ասորեստանի եւ Բաբելոնի տիրապետողներ՝ իրենց պաշտաներուն վրայ, կառավարաներու եւ ուրիշ յիշատակարաններու վրայ գրել կու տային: »

2. Քառուկան խումբը:

« Եբրայեցիքնը (Հրեերէն) Ս. Պարսի լեզուն է եւ ք. Բ. մինչեւ 15րդ դար կը հասնի: Գերութեան ժամանակը շատ փոփոխութիւններ կրեց երբայեցիքերէն եւ գրեթէ միայն թահայնաց ու զեւտաց լեզուն էր. յունարենն եւ ուրիշ լեզունքն առած ձեւերով բոլորովին փոխուած էր: Հնաարական ժողովրդէն սկսաւ արմատնական Քրիստոսէն 10 դար ետքը սկսաւ նոր եբրայեցիքերը կամ ասթորիկերոս լեզուն, զոր մինչեւ այսօր կը գործածեն հրեայք եւ բաւական հարուստ մատենագրութիւնն ունի: »

Բ. Փիւնիկերէն, որ երկու ճիւղաւորութիւն սնի, իբր հիւսիսայինն եւ նոր փիւնիկերէն: Բ. Յ. 6րէս դարէն փիւնիկերէն արմատնականութիւններ գտնուած են: — Այս լեզուաց հետ սերտ կապուած է մասթիկերոս լեզուն, որուն մէկ արմատնականութիւնը (Մէշու թագաւորին) ք. Յ. մինչեւ 9րէս դար կը հասնի: »

3. Արեւմտական լեզուաց խումբը:

« Արեւմտական լեզուն 6րէս դարուն (ք. Ե.) արդէն իբր մատենագրական մշակուած լեզու ծանօթ է, բայց իլլստուութեան ձեւք առաւ իւր արարածուքը: Արեւմտեան յատուկութիւններն եւ բարգաւաճներու առատութիւն եւ հուսկեան վաղեմի գրոյժ մը, որով կը տարբերի միւս սեմական լեզուներէն: Բայց հին ձեւերու քով ունի նորապէս ձեւեր ալ, որով ամենահին սեմական լեզունն չի կրնար համարուիլ: Սեմական լեզուացիներն ինքն ոչ սանկիթերէնք, գտնել իրատեքներն է: Լեզուն տարածուելով հետզհետեւ ստիպուեցաւ բնատեղեկան եւ նոր գաղափարաց պայաճախի, որով ձայնաւորները տկարացան եւ բառավերջին բոլորովին

ասորական կ'ըսուէր, եւ Սիրիայ կամ Ասորիքի լեզուն՝ որուն ասորերէն անունը առ սուրբական եղած է: Կը նախնաբար երկրորդին սիրերէն բուռ, խառնուելով ձեւն ազատուելու համար: »

իսկ կորուսեցան եւ նորակերտ ձեւեր յառաջ եկան: Արարեւորէն շատ զգլխաւոր գաւառաբարբառ ունի.

- ա. Բերբերեօտանի արբերելէն,
- բ. Արբերայի արբերելէն.
- գ. Արբերի արբերելէն.
- դ. Եղբորանի արբերելէն:

Նոյնպէս Մարտի կողմէն վրայ խոսուած մարտի շերտէն՝ խաղերէն տարրներով խառն արարեւորէն գաւառական մին է:

Բ. Հարստայի Արբերայի կամ Արբերայի (Հարսի) լեզուները, որուն զգլխաւորն է՝

ա. Սաբեական կամ հիօթարեօտանի լեզուն, քրիստոնեական թուականէն յառաջ ծագկած է, եւ բազմաթիւ արձանագրութիւններ ունի, բայց ճշտութեամբ սկսեալ հիօթարեօտանի եւ մինչ արբերելի Տետ սկսաւ ձուլուիլ: Սաբեականի կամ մտ է՝

բ. Երբեքայի կամ Գեղ ըտուածը. հիմա ըստ զան կորուսած է այս լեզուն, բայց բազմաթիւ գաւառականներ ունի. ծանօթ է Հապեշտանի թագաւորութեան հին մայրաքաղաքի՝ Աքսոնի լեզուն, որով ճշտութեամբ Ս. Գրքը թարգմանուած է, եւ հասկնալի քրիստոնէի եկեղեցական լեզուն եղած է: Գեղ լեզուն երկու գաւառաբարբառ ծանօթ են. պիտի լեզուն որ կը խօսուի ի Մասաւա, եւ պիտի լեզուն կամ պիտի որ Հապեշտանի հիւսիսային կողմեր կը խօսուի:

գ. Արբերական գաւառաբարբառ 1300-էր գարուն Սողոմոնեան հարստութեան ժամանակ տերութեան եւ արքունեաց լեզուն եղաւ:

(Շարունակելով) Զ. Գ. ՄԵՆ.

Թ Ղ Ր Ա Վ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

“ՄԱՐՑ” Ի ՄԵԾ ՈՐԹՅՈՒՄԻ ԿԵՐՈՒՄԻՆԻՆԻ ՆԹԹԻԻ
Կ. Պոլիս, 1/13 Փետր. 1898:

Լրելի մեծ օրամերթի վերածուած “Մասիս” ի առաջին թիւը հրատարակուեցաւ: Համակիր ուշադրութեամբ հետեւելով ամիսներէ ի վեր իւր դժուարին ու յարգելի կացութեան, անկեղծ ուրախութեամբ կ’ողջունեմ իւր յառաջդիմութիւնը: Առնիք վերջապէս վերստին մեծ “Մասիս” ուր մեր լուսաբոյն արդէտեք կը գտնեն զերար: Առաջին թիւն սրբէն խոսեցաւ ի յոյժ, եւ միանգամայն ճիշտ ու գեղեցիկ: Պր. Գրիգոր Զոհրապի յօդուածն որ թերթը կը բանայ, սրամիտ է եւ փայլուն, թեպէտ նպատակն ոչ այնչափ որոշ պրոքրամ մը անելով չէր լիներ թերեւս որ: Հրատու Աստուր խիստ շահեկան ու լուսաւոր տեսութիւն մը կ’ընէ Կ. Պոլսոյ աշխարհաբարբին վրայ, 1815է

մինչեւ 1852՝ “Մասիս” ի հիմնուելու թուականը: 46 տարի, ազգին նոր պատմութեան ամենէն հարուստ տարիները, որք Սահմանադրութիւնը կը պարունակեն եւ վերջին տաճարակները, երբ Օտեան եւ Ռուսիան գրած են ու Ներսէս եւ Իզմիրլեան պատրիարքները գործած...: Բայց գարուն երկրորդ մասին ազգային պատմութիւնն ընել կարելի է՝ “Մասիս” ի հաւաքածոյով, — անկարելի գրեթէ՝ առանց անոր: Փափաքելէ էր, որ կարող գրիչ մը “Մասիս” ի պատմութիւնն ընէր “Մասիս” ի մէջ, իւր ձգտմանց, աշխատանց, պայքարներուն, — զի ունեցած* է: Հիմնադիր եւ միշտ գործն ալ. Կ. Ս. Իւթիւճեանէ ետքը՝ գերազանցապէս կռեակ իւր թերթին պատմաբանը լինելու, նոյն ինքն ալ. Հրատու Աստուրը կը տեսնէր, սոյն դժուարի այլ օգտակար գործը գրելու հանել կրցող, իւր սեղմ եւ իմաստալից աճով — շեղեցայ նիւթէս. կը շարունակեմ առաջին թուին ընթացումը: Կայ հետաքրքրական բանասիրական մը՝ պուէտ խաչատուր Միսաքեանի վրայ. բերկրաւիթ է հայ հեղինակներու առաւելաւորութիւնը: Քաղաքական մասին մէջ կայ Անգղիոյ արտաքին աշխարհաՎարութեան վրայ անխորհ մը. ուրախութեամբ կը տեսնեմ որ անխորհուրդ թշնամական ոգին այս մեծ ազգին զեմ՝ այնչափ տարածուած այժմ, չէ մուտ գտած հոն, ընդհակառակն արդար ու ճշմարտաւէր գնահատում մը: — Զուլայի դատին վրայ այսօրուան թուոյն մէջ կը գտնեմ յոյժ թերի տեսութիւն մը: Կնթարքները թէ օտար լրագիր չկարգամ, բան մը չեմ հասկնար: Եւ անիւ վատը՝ սեւազ գազափարնի իսկ կրնամ ունենալ ընապաշտ գպրոցի վարպետ՝ Զուլայի գործին վրայ: “La terre” ի հեղինակը Լուրդոն ընդունիլ՝ զրուստ հաշիւ ինքն է, — բայց այդ չէ ինդիքն այժմ: “Անուանի վիպագրին” զեմ բացուած վատահամբաւութեան գտնի վրայ տեղեկութիւն պէտք է տալ ընթացողին, ճիշտ, որոշ ու ամբողջ, թէ եւ ի հարկէ համաձայն. — եւ ճիշտ չեն ամէնքն ալ: “Libre Parole” հակահարեական թերթ մի է, որպէս հակահարեական է խմբագիր Էդուարդ Գրիւման, բայց ոչ “Intransigeant”, որ ընկերվարական, գրեթէ “կոմիւնալ” օրգան մի է, որպէս կոմիւնալ է հակահարեական Rochefort: Այս ինքնին անկարելու

* Ուշագետ տարւոյս առաջին թուին մէջ “Մշակ” ղրած է իւր պատմութիւնը: ԵՄՄԲ.
: Զուլայ “Կասաբլանկա” ամսական արդէն դեմ է, եւ փրկական մի է իսկապէս, եւ ինքզինքն այնպէս կը կռնէ: